

Voormalige koudeoorlog-bunker Larenstein in Bilthoven

Inleiding

De meeste lezers zullen ongetwijfeld op de hoogte zijn van de ontwikkeling van het bedrijventerrein Larenstein, waar inmiddels naast andere ondernemers, ook een aantal garagebedrijven is gevestigd. Het bedrijventerrein is gelegen op een voormalig mobilisatiecomplex van de Koninklijke Landmacht, een complex dat eind vorig eeuw het bestaansrecht verloor. De ontspanning tussen het Oostblok en het Westen leidde uiteindelijk in 1991 de facto tot het einde van de Koude Oorlog. Het militaire complex werd verkocht aan de gemeente De Bilt en de beschikbare grond kreeg de bestemming voor de aanleg van een bedrijventerrein. Minder bekend was dat op het terrein van het mobilisatiecomplex ook een grote bunker stond. De gemeente was

voornemens deze bunker te slopen en de beschikbaar komende grond te benutten voor enkele bouwkavels op het nieuwe bedrijventerrein. Het pakte anders uit. In 2008 mislukte een poging om de bunker met explosieven op te blazen en naast de lokale maatschappelijke onrust hierover kreeg dit voorval ook landelijke aandacht in de media.

Detail van de bunker kort na de desastreus verlopen poging tot opblazen met explosieven in 2008 (foto: garage De Bilt uit 2013).

Bunker luchtverdediging (jaren vijftig)

De bunker in Bilthoven, destijds ook bekend onder de naam 'bunker Groenekan-Oost', is gebouwd in het begin van de jaren vijftig ten behoeve van de omvangrijke territoriale luchtverdediging in de naoorlogse wederopbouwperiode. De bunker werd begin 1954 door defensie in gebruik genomen voor de beveiliging en verdediging van het luchtruim in de regio Utrecht. De bunker stond in die jaren bekend onder de naam 'Anti-Aircraft Operation Centre' (AAOC).

Aan de hand van ontvangen informatie van diverse radarstations verspreid over het land en informatie afkomstig van een aantal luchtwachtcentra, kon in de bunker op een grote plottafel een beeld samengesteld worden van vijandelijke vliegtuigbewegingen in het Nederlandse luchtruim. De vliegroutes werden hierbij geanalyseerd en als doelinformatie doorgegeven aan de geschutsopstellingen van de zware luchtdoelartillerie rondom Utrecht.

Door de ontwikkelingen in de luchtvaarttechniek, waarbij de 'langzame' propeller vliegtuigen werden vervangen door de veel snellere straalvliegtuigen en door wijzigingen in het strategisch concept van de luchtverdediging van de NAVO, verloor de luchtdoelartillerie eind jaren vijftig haar dominante positie in de territoriale luchtverdediging.

Communicatiebunker (jaren zestig/zeventig)

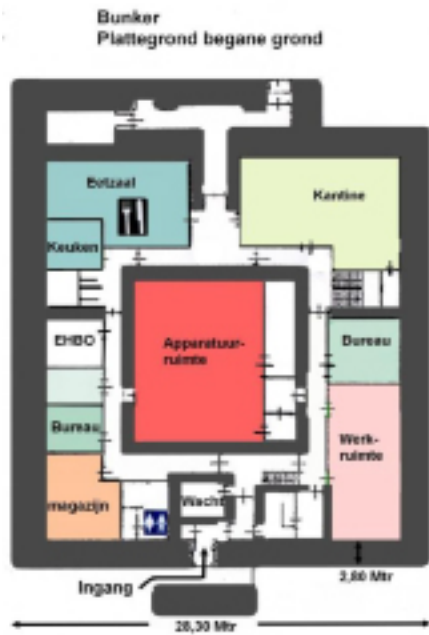
Door de gewijzigde strategie van de luchtverdediging aan het eind van de jaren vijftig

kwam de bunker ter beschikking voor andere doeleinden. Begin jaren zestig nam de verbindingdienst van de Koninklijke Landmacht haar intrek in de bunker. De bunker kreeg een belangrijke rol in de afwikkeling van het geschreven berichtenverkeer (telex) voor de Koninklijke Landmacht. Gedurende de jaren zestig en zeventig stond de bunker bekend onder de naam 'Tape Relay Centrum (TRC) Bilthoven'. De ontvangen ponsbanden voor meervoudig geadresseerden werden in het TRC met behulp van een bandvermenigvuldingsinstallatie (BVI) vermenigvuldigd en konden op die manier gelijktijdig handmatig naar meerdere geadresseerden worden verzonden. Dit communicatiesysteem voor het geschreven berichtenverkeer zou tot begin jaren tachtig in gebruik blijven.

Gelet op het belang van de instandhouding van de verbindingen in oorlogstijd werden in voornoemde periode ook delen van het telecommunicatienetwerk van het toenmalige Staatsbedrijf der PTT in bunkers van defensie en de civiele verdediging ondergebracht. Zo werden er in de bunker in Bilthoven onder meer een versterkerstation van het landelijke PTT draaggolfkabelnet en een Telegraaf Overdraag Station (TOS), als onderdeel van het Defensie Telegraaf Netwerk (DTN) ondergebracht.

Constructie en indeling bunker

De bunker heeft een buitenafmeting van ca. 28 x 36 meter en bestaat uit twee verdiepingen. De dikte van de buitenmuren vari-

eert van 2,00 tot 3,50 meter. Een aantal binnenmuren hebben een afmeting van 60 cm terwijl het dak een dikte heeft van 2,80 meter. De hoogte van de bunker van bodem tot dak bedraagt 11,50 meter. De bunker is half ingegraven zodat de benedenverdieping beneden het maaiveld ligt. De bovenverdieping is bovengronds en heeft geen gronddekking. De bunker had oorspronkelijk twee toegangen aan de zuid- en noordzijde. De toegang aan de zuidzijde (zie foto) had een betonnen aanbouw die diende om de effecten van een explosie (druk golf, vuurzee) op de toegangsdeur deels te neutraliseren.

De bunker bestond oorspronkelijk uit één ruimte met op de vloer een centrale plotruimte voor het in beeld brengen van alle vluchtbewegingen. Op de hoger aangebrachte balkons had men een overzicht op de plottafels en kon de doelinformatie, met in consoles aangebrachte communicatieapparatuur, worden doorgegeven aan de artilleriestellingen.

Na de grote renovatie en herinrichting eind jaren zeventig is in deze grote ruimte een tussenvloer aangebracht om zodoende over meer technische-apparatuuruimte te kunnen beschikken.

Op de vorige pagina is de plattegrond van de begane grond en de kelderverdieping weergegeven met de indeling van de belangrijkste functionele ruimten zoals die was kort na de renovatie in 1982.

Renovatie en herinrichting (1977-1982)

De eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog stonden voornamelijk in het teken van de wederopbouw van de strijdkrachten en de invulling van de verdedigingsstrategie van het bondgenootschappelijk verband, de Noord-Atlantische Verdragsorganisatie (NAVO).

Begin jaren zeventig kreeg de beveiliging en verdediging van het territoriaal grondgebied in het kader van de Koude Oorlog meer aandacht. Met als basis de uitgangspunten zoals vastgelegd in de defensienota van 1974 werd onder meer bepaald dat een aantal commando- en communicatieonderkomens beschermd moesten worden tegen de mogelijke gevolgen van een eventueel nucleair, chemisch en of biologisch conflict. Een van de objecten die voor deze beschermingsmaatregelen in aanmerking kwam was de communicatiebunker in Bilthoven.

Dientengevolge vond in de jaren 1977 tot 1982 een omvangrijke renovatie en herinrichting van de bunker plaats. De bunker werd hierbij maximaal beschermd tegen de mogelijke effecten van een conventionele, chemische of nucleaire oorlog. Voor de uitvoering van de renovatie werd de bunker volledig ontmanteld, zodat alleen het betonnen geraamte van de bunker intact bleef. De communicatieapparatuur met de operationele verbindingen werden gedurende de vijf jaar durende renovatie en herinrichting tijdelijk overgebracht naar de voormalige communicatiebunker van de Duitse Wehrmacht aan het Bolwerk in Utrecht. Deze indrukwekken-

Bakstenen ombouw van de voormalige bunker van Duitse Wehrmacht aan het Servaas Bolwerk in Utrecht; in de periode 1977/1982 noodonderkomen tijdens de renovatie in Bilthoven; deze bunker is in 2004 ontmanteld en gesloopt om plaats te maken voor een modern appartementencomplex (foto: Stichting Militair Erfgoed).

de bunker was na de oorlog door defensie in gebruik genomen voor het onderbrengen van een knooppunt voor de telefoonverbindingen van de Nederlandse defensie-instellingen en de krijgsmachtdelen.

Complexe bouwkundige en technische voorzieningen waren noodzakelijk om de bunker in Bilthoven geschikt te maken om de effecten van een nucleaire aanval te kunnen weerstaan. Beveiliging tegen de effecten van schokgolven, fall-out, nucleaire straling en hittegolven stelden hoge eisen aan de materialen en constructies die moesten worden toegepast. Een bijzonder aspect was de beveiliging tegen de effecten van de Elektromagnetische Puls (EMP). Tijdens de proeven met atoomwapens in de jaren vijftig was gebleken dat bij een explosie een grote hoeveelheid elektromagnetische ener-

gie vrijkwam, die in een groot gebied aanzienlijke schade kon aanrichten aan elektrische- en elektronische apparatuur. Defensie-onderzoekinstellingen beijverden zich om tegenmaatregelen te ontwikkelen waarmee kwetsbare apparatuur tegen de schadelijke effecten van een EMP kon worden beschermd. Voor zeer kwetsbare elektronica- en computerapparatuur werd aanbevolen om deze in een met metaal of koper afgeschermd ruimte te plaatsen en de in- en uitgaande kabels te voorzien van geschikte overspanningbeveiligingen. Voor de beveiliging van de apparatuur in de te renoveren bunker in Bilthoven

werd ervoor gekozen om drie technische-apparatuurruimten te bekleden met cortainstaal van twee mm dikte.

Na de renovatie behoorde de bunker in Bilthoven tot een van de best beveiligde objecten binnen het Europees NAVO-grondgebied. Met een bezetting van 45 personen kon de bunker circa twee weken met onder meer een eigen energie-, klimaat- en watervoorziening geheel afgesloten van de buitenwereld functioneren.

Automatisering berichtenverkeer (jaren tachtig/negentig)

Tijdens de renovatie van de bunker werd ook het handbediende berichtenverkeer van de Koninklijke Landmacht geautomatiseerd en geïntegreerd in het al bestaande berichten-computersysteem van de Koninklijke Lucht-

macht. Het bestaande Tape Replay Centrum werd hiervoor omgevormd tot een Telegraaf Concentratie Centrum met koppelingen naar de computersystemen van de luchtmacht in de bunkers in respectievelijk Zwaluwenberg en Arnhem.

In maart 1982 kon de gemoderniseerde bunker met het nieuw ingerichte Telegraaf Concentratie Centrum (TCC) operationeel in gebruik worden genomen. Vanaf die datum stond de bunker bekend onder de benaming 'Telegraaf Concentratie Centrum (TCC) Bilthoven'.

In de loop van de jaren tachtig werd nog een aantal technische verbeteringen doorgevoerd waarbij onder meer de in gebruik zijnde telex- en crypto-apparatuur werd vervangen door een moderne generatie apparatuur.

Einde Koude Oorlog (1991)

Nadat begin jaren negentig de TCC-functie

B 300 KVA diesel noodstroomaggregaat geplaatst na de renovatie in 1982 (foto: L.C. van der Weel; Stichting Bunkerbehoud).

Schokbestendig opgestelde opslagtanks voor drinkwater geplaatst tijdens de grote renovatie in 1977/1982 (foto: L.C. van der Weel, Stichting Bunkerbehoud).

overbodig werd door verdergaande automatisering en de invoering van een geautomatiseerd berichtendistributiesysteem (BERDIS) nam de operationele betekenis van de bunker in Bilthoven af. Door het wegval- len van de dreiging vanuit het Oostblok was ook de behoefte aan het onderbrengen van kwetsbare apparatuur in beschermde onder- komens niet langer noodzakelijk.

Na de val van de muur in 1989 en het uit- evenvallen van de Sovjet Unie in 1991 was de bunker in Bilthoven niet langer van belang voor de landsverdediging, wat eind vorige eeuw resulteerde in het afstoten van de bun- ker door defensie. De gemeente De Bilt werd de nieuwe eigenaar van de bunker. Deze had

het voornemen om de bunker te ontmantelen en te slopen ten gunste van de ontwikkeling van het nieuwe bedrijventerrein Larenstein.

Poging tot sloop (2008)

Nadat defensie eind vorig eeuw de bunker had verlaten volgde een langdurige periode van leegstand.

Ook kraak, antikraak en vandalisme waren fenomenen die in de periode voorafgaande aan de voorgenomen sloop de status van de bunker bepaalden. In de periode 2004-2008 werden in opdracht van de gemeente De Bilt een studie uitgevoerd en voorbereidingen getroffen om tot sloop van de bunker over te gaan. Uiteindelijk werd besloten de bunker met behulp van explosieven te ontmantelen. Op 7 juli 2008 echter mislukte een poging om de bunker met explosieven op te blazen en dat betekende een aanzienlijke domper voor het plan van de gemeente. De gevolgen van de explosie, waarbij brokstukken in de naastgelegen woonwijk terecht kwamen, veroorzaakten grote maatschappelijke onrust onder de lokale bevolking. Verdergaan met de voorgenomen sloop was op dat moment in de lokale politiek geen bespreekbare optie meer.

Desolate aanblik na de mislukte poging in 2008 om de bunker op te blazen (foto: L.C. van der Weel, Stichting Bunker Behoud).

Naar mijn mening heeft men ondanks de lange voorbereidingsperiode de mogelijkheden tot sloop met explosieven toch altijd onderschat. De constructie van de bunker was bestand tegen de gevolgen van directe aanvallen met conventionele en nucleaire wapens. Bij de bouw van de bunker begin jaren vijftig is gebruik gemaakt van een extreem zware vorm van wapeningsmetaal in het beton en gedurende de renovatie eind jaren zeventig is de binnenschil van de bunker voorzien van een metalen beplating met een dikte van 2 mm. Het lijkt mij enigszins naïef om dan te veronderstellen dat een van de best beveiligde bunkers op Europees grondgebied met explosieven eenvoudig op te blazen zou zijn.

Na de mislukte poging tot sloop en de binnen de gemeente ontstane maatschappelijke onrust besloot het college van B&W, na ampel

beraad, tot een heroverweging van de sloopopdracht. Aan een extern adviesbureau werd opdracht gegeven voor het uitwerken van een analyse voor de toekomst van de bunker. De opdracht aan het bureau hield in om alle mogelijke opties, inclusief verdere sloop, te analyseren onder aangeving van voor- en nadelen en met de financiële consequenties voor het uitvoeren van de betreffende optie.

Besluit gemeenteraad over toekomst bunker (2009)

De opdracht voor het inventariseren en uitwerken van de mogelijke opties werd door de gemeente verstrekt aan het civieltechnisch ingenieurs- en adviesbureau Tauw. Onder de titel *Variantenstudie Commandobunker TCC De Bilt* werd op 31 maart 2009 het eindrapport aangeboden aan de opdrachtgever, gemeente De Bilt.

Het door bureau Tauw uitgebrachte rapport bevatte een vijftal opties met binnen enkele opties nog één of meerdere varianten. Kort samengevat betroffen deze opties het op traditionele wijze slopen, de bunker laten staan en eventueel afdekken met grond en beplanting, de door de explosie ontstane schade aan de buitenzijde herstellen en de bunker inpassen in het ontwerp van het bedrijventerrein of de sloop continueren met behulp van explosieven of op de conventionele wijze. Ook een extreem dure optie om de bunker gecontroleerd in de bodem te laten wegzakken was opgenomen in het rapport. Door de mislukte poging voor de sloop van

'Inpakken' van de door explosie beschadigde bunker (foto: garage De Bilt).

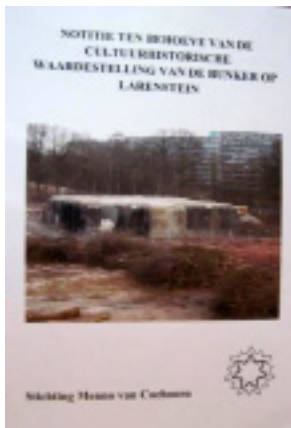
de bunker werd in brede zin de aandacht gevestigd op dit bijzondere object uit de periode van de Koude Oorlog. De visie van de gemeente De Bilt om naast de verdere sloop ook andere mogelijke gebruiksopties nader te onderzoeken was voor de Stichting Menno van Coehoorn aanleiding om een onderzoek in te stellen naar de geschiedenis van de bunker en het cultuurhistorisch belang hiervan. Met steun van enkele oud-militairen, die betrokken waren geweest bij de exploitatie van de bunker, werden de resultaten van het onderzoek in mei 2009 vastgelegd in de *Notitie ten behoeve van de cultuurhistorische waardestelling van de bunker op Larenstein*. De optie om de bunker als historisch militair erfgoed met een monumentenstatus, al dan niet met een museale functie, voor het nageslacht te behouden werd aan de diverse opties uit het rapport 'Tauw' toegevoegd. Op grond van een afwegingsmatrix waarin de voor- en nadelen, onder meer gebaseerd

op de weegfactoren kosten, tijdsduur, gemoeid met uitvoering, veiligheid, maatschappelijke impact, cultuurhistorische waarde en technische uitvoerbaarheid, werd

door het adviesbureau op objectieve wijze een voorkeursvariant geselecteerd. Samenvattend adviseerde Tauw in haar eindrapport op basis van de uitgevoerde studie om de sloopvariant met behulp van explosieven voor de bovenbouw te kiezen als voorkeursvariant. Deze oplossing werd door Tauw als meest duurzame oplossing met de minste gebruiksbepalingen aangemerkt.

Alvorens het rapport van onderzoeksbureau

Tauw in april 2009 aan het college van B&W werd aangeboden vond voorafgaande hieraan een informatieavond plaats voor de omwonenden. Het rapport met de

aanbeveling om de sloop met explosieven te continueren werd door de omwonenden en de meeste lokale politieke partijen niet met enthousiasme ontvangen.

Voor de raadsvergadering van 29 oktober 2009 staat de besluitvorming voor de toekomst van de bunker geagendeerd. Er ontstond tijdens de raadsvergadering een emotioneel geladen discussie over de voor- en

Informatiepaneel bij de ingang met een overzicht van gevestigde bedrijven op het bedrijvenpark Larenstein (foto: R.H. Rijntalder).

nadelen van de diverse opties en varianten voor de toekomst van de bunker. Uiteindelijk neemt de raad een besluit gebaseerd op een ingediend amendement door de fractie Groen Links/PVDA met steun van de fracties CDA, SP en Bilts Belang. Met dit besluit koos de raad met grote meerderheid voor de optie om de bunker te laten staan en deze te integreren in het bedrijvenpark.

De aanbevolen optie van het onderzoeksbureau Tauw om de bunker alsnog verder te slopen met behulp van explosieven, onder-

Garage De Bilt in aanbouw (2013); binnen het metalen geraamte voor de nieuwbouw is de bunker nog goed zichtbaar (Foto: R.H. Rijntalder).

steund door de fracties van de Christen Unie en de SGP, en de door de Stichting Menno van Coehoorn voorgestelde optie om de bunker als cultureel erfgoed te bestemmen, sneuvelde dus beide in deze raadsvergadering.

De gemeenteraad draagt het college daarom op om de bunker in de huidige staat te laten staan en functioneel te integreren in het bedrijventerrein Larenstein, met inachtneming van een aantal randvoorwaarden. Uitgangspunt bij deze randvoorwaarden was om een bedrijf of onderneming te zoeken, die bereid zou zijn de bunker in te passen in de toekomstige bedrijfshuisvesting van betreffende onderneming. De raad ziet graag een evenwichtig voorstel tegemoet waarbij kwaliteit, financiën en maatschappelijk draagvlak als belangrijke meetpunten gelden. Ook dient de met de uitwerking van het voorstel gepaard

gaande vertraging waar mogelijk tot een minimum te worden beperkt.

Pogingen om de bunker in de toekomst als cultureel militair erfgoed, al dan niet met een museale functie, toegankelijk te houden voor publiek, zijn door de besluitvorming in de gemeente achterhaald.

Overeenkomst met garage De Bilt

De uitvoering van de opdracht van de gemeenteraad aan het college om een bedrijf of onderneming te vinden die bereid is om de bunker in een toekomstige nieuwbouwpand op het bedrijventerrein te integreren bleek echter nog geen sinecure. Het nam nog bijna vier jaar in beslag na het betreffende besluit in de raadsvergadering van oktober 2009, alvorens in de zomer van 2013 een definitieve overeenkomst werd gesloten met

Het fraaie nieuwbouwpand van garage De Bilt anno 2014; de bunker is geheel ingepakt en geïntegreerd in de bouwconstructie, slechts in een van de opslagruimten is nog een deel van de buitenmuur met de dichtgelaste toegangsdeur zichtbaar (foto: R.H. Rijntalder).

het garagebedrijf De Bilt voor de vestiging van een nieuw garagecomplex conform de gestelde randvoorwaarden. Een eerdere poging met een ander autobedrijf leidde in 2011 wel tot een conceptovereenkomst, maar strandde uiteindelijk ten gevolge van de banken- en kredietcrisis op de financiering.

In de overeenkomst werd vastgelegd dat de bunker volledig zou worden ingepakt in rubber en beton en bekleed met een metalen beplating. Achtergrond bij dit besluit was dat men het risico van schade bij een eventuele spontane detonatie van mogelijk achtergebleven resten van explosieven tot een minimum wilde beperken. Het werk aan de bunker werd uitgevoerd door hetzelfde bureau belast met het ontwerp voor de nieuwbouw van de garage.

Showroom van garage De Bilt op het ca. 1000 vierkante meter grote en 2.80 meter dikke dak van de bunker (foto: R.H. Rijntalder).

Tot besluit

Bijna zes jaar na de mislukte slooppoging in 2008 en de besluitvorming over de toekomst van de bunker is met de vestiging van het garagebedrijf De Bilt in 2014 een definitief einde gekomen aan de discussies over de bestemming van de bunker.

Aan het oog onttrokken en geheel ingepakt maakt de bunker, die een belangrijke rol heeft vervuld in de naoorlogse landsverdediging, thans deel uit van het nieuwe garagecomplex op het bedrijventerrein Larenstein. Met de huidige status van de bunker is toch een blijvend monument ontstaan ter herinnering aan de periode van de Koude Oorlog, waarin beroeps- en dienstplichtige militairen zeven dagen in de week op 24-uurs basis de communicatie voor de landsverdediging verzorgden.

Naschrift

De redactie heeft aan de hand van hardnekkige geruchten nog opheldering gevraagd bij de heer Rijntalder op het punt van opslag van atoomwapens in Bilthoven. Hieronder zijn antwoord.

Het gerucht over een eventuele opslag van atoomwapens in de bunker kan ik ten stelligste ontkennen. Functioneel was ik ten tijde van de Koude Oorlog op de hoogte van de locaties van de (Amerikaanse) kernwapenopslagplaatsen in Nederland. In verband met de nog steeds van kracht zijnde afspraak van de NAVO met de lidstaten wordt geen informa-

tie door de overheid gegeven over kernwepenoopslag. Het is overigens een publiek geheim dat op de vliegbasis Volkel Amerikaanse kernwapens zijn opgeslagen. Voormalig minister-president Lubbers heeft enkele jaren geleden dit ook bevestigd. De discussie over de kernwepenoopslag in Volkel is momenteel weer actueel omdat deze wapens de komende jaren moeten worden gemoderniseerd. Ook de toenmalige opslag van kernwapens in de Amerikaanse opslagdepots (sites) in Steenwijk en 't Harde waren regelmatig onderwerp van discussie in de openbare media. Opmerkelijk was dat naast de bewaking en beveiliging door Amerikaanse militairen, ook militairen van de Nederlandse krijgsmacht een aanvullende bewakingstaak hadden in Steenwijk en 't Harde (sitewacht). De vele voor commando- en communicatiedoeleinden in gebruik zijnde bunkers tijdens de Koude Oorlog waren in verband met de geheimhoudingsaspecten dikwijls omgeven door een waas van geheimzinnigheid. Een goede voedingsbodem voor geruchten en speculaties van wat zich in deze objecten bevond en wat daar voor activiteiten plaatsvonden. Afrondend kan ik u derhalve berichten dat geruchten over atoomwepenoopslag in de bunker in Bilthoven naar het rijk der fabelen kunnen worden verwezen.

Over de auteur:

De heer
R.H. Rijntalder,
is als beroeps-
officier bij de
Koninklijke
Landmacht in
de jaren 1977

tot 1982 als projectcoördinator nauw betrokken geweest bij de omvangrijke renovatie en herinrichting van de bunker in Bilthoven. Als geen ander is hij op de hoogte van de technische en operationele details en de historie van deze bunker. In 1994 verliet de heer Rijntalder de actieve militaire dienst in de rang van luitenant-kolonel. Sindsdien is hij nog vele jaren actief geweest voor defensie, onder meer als medeorganisator voor manifestatie krijgsmacht/bedrijfsleven. Van 2001 tot 2008 was hij als bestuurslid nauw betrokken bij de jaarlijkse herdenking van de capitulatie op 5 mei in Wageningen en vervulde daar tevens de rol van coördinator van het traditionele veteranendefilé. De heer Rijntalder publiceert regelmatig artikelen over militaire aangelegenheden uit het recente verleden.